

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT[®] TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — I. SZÁM.

GRÓF ZICHY GÉZA T. T.
EMLÉKEZETE.

IRTA

KOZMA ANDOR

T. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIA 1924 DECEMBER 15-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Alapár 1 korona.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1925.

A pápai ref. főiskola nyomdája.

Gróf Zichy Géza emlékezete.

Írta s a Magyar Tudományos Akadémia 1924 december 15-én tartott
összes ülésén felolvasta Kozma Andor t. tag.

Tekintetes Akadémia!

„Nincs nagyobb fájdalom, mint boldog időkre emlékezni a nyomorúságban.“ És még sincs szebb fájdalom, a nyomorúságban sem, mint örökre tovatűnt nemes alakot idézni vissza emlékezetünkbe.

Ezt a legszebb fájdalmat vállaltam magamra a Tekintetes Akadémia megtisztelő felhívása folytán s szeretettel mélyedtem el abba a nekem igen kedves feladatba, hogy gróf Zichy Géza elhunyt tiszteleti tagtársunk emlékezetének áldozzak.

A reá való emlékezésnek szép fájdalmát szeretném megővni ama legnagyobb fájdalomnak keservétől, melyet a boldog időkre emlékezés a nyomorúságban vergődőknek okoz. De hiába hallgatnám el, amit minden magyar szív érez. Le kell azzal előbb röviden és zordonan számolnom, hogy aztán a keserv sötét árnyékából megkönnyebbülve meneküljünk a magyar főúri lantos emlékezetének tiszta fényébe.

Ő maga is hamar leszámolt a szörnyű időekkel. Megérte még azt az ezeréves nemzethez nem méltó belső romlást, mely minden külső ellenségénél vadabb rohammal hozta ránk a rút katasztrófát. A roham félelmes volt, de ő megállta, mert félni nem tudott. Megundorodni azonban a szennyből, mely imádott nemzetén végig separt, tudott. Megvetni mindent, ami aljas, szintén tudott. Ha ifjabb korában éri vala nemzetének veszedelme, félkézzel is tudott volna küzdésre kelni a magyar becsületért és jobb jövőért. De hetven éves korán túl érte az, amin büszke lelke fellázadt. Ilyenkor, „jól lehet a lélek kész, a test erőtlen“. Teste, mely pedig acélos, karcsu, magas előkelőségében méltó volt dalos, ábrándos,

de mégis ritka erős lovagi lelkéhez, nem bírta tovább. Mikor már minden személyes veszedelmet és injuriát töretlenül kiállt, a kitombolt förtelmes vihar után a test megtörött. Aztán, csak a hívő keresztény lélek erejétől éltetve, tudott panasz és félelem nélkül szenvedni még néhány évig. És tudott meghalni bátran, mert „aki hisz, ha meghal is él“.

Az evangélium szerint „nem úgy jön el Isten országa, hogy azt az ember eszébe vehetné“. De ellentmondást nem tűrő sugallat bennünk, hogy az a szent titok, mely a szenvedésekben kihúnyt földi élet után az emberi lélek örök sorsát takarja, csak jót rejthet sűrű fátyolába. Csak a kiszenvedett siratóinak kegyetlenség a halál, magának a halottnak kegyelem. Gróf Zichy Géának, a költőszívi büszke magyar főúrnak bizonyára az volt. Elképzelni is fájdalmas, mit érezne ő, ha a szerencsétlen világháború és a szégyenletes forradalmak szörnyüségai után még azt a kínos, reménysorvasztó, erkölcspusztító nemzeti nyomorúságot is meg kellett volna élnie, amelyben a haza már egy végtelenségnek tetsző lustumon át tengődik.

Az a csodálatos, nagy benső ellentmondás kínjától terhes érzésem van, hogy éppen ama legjobb, legnagyobb elhúnyt magyarok haláláért kell leginkább áldanunk az Isten jóságát, akiket legkeservesebben siratunk.

Ugyanezt a fájó megnyugvást fejezte ki Vargha Gyula kitűnő költőtársunk abban a szép szomorú versében, melyet virágul tett le gróf Zichy Géza ravatalára:

„A jóságos szemek lehúnytak,
Talán, mert nézni már megúntak.
A szem, mely új fényt vár amott,
Mért nézzen itt sötét romot?“

Am, ha a földöntúli élet titkát az emberész nem is éri fel, a hű emlékezés erejével vissza tudja idézni az örökre elköltözött feledhetetlent. Nem a kiszenvedett halottat, hanem azt a még reményteljességben ragyogó, nemes élő alakot, akinek homlokáról sugárzik a tiszta gondolat, ajkáról árad a férfias dal s kezének bűvös erejü érintésétől érces zengésekre zendülnek a húrok.

Igy jelen meg gróf Zichy Géza emlékezetem távlatában.

S amint messziről felém csengenek a kedves harmóniák, melyek belőle fakadnak és véle közelgenek, képzeletem romantikus kedvteléssel csügg rajta. Szinte abba a jóleső csalódásba ringatózom, hogy a zengő jelenés oly régen elmúlt szép, dalos időkből közeleg felém, amelyekben én még nem éltem, amelyekről csak olvastam és epedően álmodoztam.

Minden költő irigylésére méltó idők azok.

A lovagkor legromlatlanabb, legtidébb századának képeit vélem látni a messzeségben. A háttérbeli ormokon tornyos lovagvárak, melyekre még áhítattal és megnyugvással tekint fel a dolgos nép, mert azokban az igazság, az erény és a hit védelmezői tanyáznak. Azok még nem rablólovagok várai. Azok még mentsvárai mindannak, amit az ember örökszépnek érez. Azokban a várakban otthonos a költészet is: a dal, mely még igazán dal, mert a fenkölt lovagok ajkán és lantján mint szó és mint zene egyszerre születik. Nincs még prózai munkamegosztás a versköltő és a zeneköltő között. Nincs még tudákosan kieszt és sohasem egészen igaz prózódia, mert még az ének és a húrok zenéjének egészen igaz rhytmusa és harmóniája uralkodik a vers szavain. A dal értelmi és érzelmi eleme még páros madár, mely egyazon fészekről egyszerre, együtt rebben föl s természetes összhangban, zengő egységül fejezi ki azt, amit a dalnok egyszerre gondol és érez. Az ész és szív még egy rhytmusra lüktet. A zene szól, a szó zenél.

Az irodalom tudósa és a zene tudósa helyesen állapítja meg, hogy a versköltészetnek a zeneköltéssel való ősi egysége csak a kezdet, melyből természetszerűen ki kellett fejlődni a két külön művészetnek, hogy külön-külön mindegyik minél nagyobb változatosságot és tökéletességet érhessen el. És mégis, én mint versköltő, mély nostalgiaiával vonzódom ahhoz a rég elmúlt ősi kezdethez, mikor még a verset nem irták és nem olvasták, hanem dalolták és hallgatták. Úgy érzem, hogy abban az eredeti, természetes versdalolásban olyan diadalmas gyönyörúsége telhetett magának a dalnoknak, mellyel nem ér fel az a remény és kétkedés, amit mi érzünk, mikor pusztán szavakba és papirosra irt gondolatainkat és érzéseinket a nyomda mechanizmusa útján ismeretlen,

nagyrészt profán közönség és a magunk lelki pietásaitól és gondolatvilágunktól idegen kritika elé bocsátjuk.

Milyen boldog önbizalommal állhatott ki a dalos lovag, a várúr, kezében lantjával, szívében igaz érzéseivel, fejében zenére zengő verseivel a maga kicsi, de bizalmas, ismerős hallgatói elé! Mily kevés kétsége lehetett a felől, hogy az ő úri nemes egyénisége megadja-e dalának az őszinteség zamatát s a férfiasság hitelét, melyek híján nincs teljes megértés, nincs meleg méltatás. És ha minél kisebb hallgatóságnak dalolt is, néha talán csak egyetlen szép hölgynek, vagy éppen csak önmagának, — mily hálásan s mily büszkén érezhette azt a legszebb jutalmat, melyet Goethe énekese így fejez ki: „das Lied das aus der Kehle dringt ist Lohn, der reichlich lohnet“. Mi ehhez képest a mi verskötetjeink türhető kelen-dősége s akármilyen vállveregető kritika!

A troubadourok, a Minnesängerek, a lovagi vándordal-nokok romantikus idejének szépsége akkor kapta meg képzeletemet, mikor boldog, dalos, szerelmes ifjúi éveimben először tűnt fel előttem gróf Zichy Géza előkelő, vonzó alakja. Akkor lopta először fülelem át szivembe az ő egyik zenés dalkölteményét, — nem ő maga, hanem egy bájos fiatal leány. Régen volt az. Oly régen, hogy az a fiatal leány ma már az én unokáimnak fehérhajú nagyanyja, ami talán ama Zichy Géza költötte és szerzette zenés dal nélkül nem volna, — noha maga az az édesbús dal úgy kezdődött, hogy „ne lássalak“ s úgy végződött, hogy „örökre nem“.

Régen zengett nekem először az a dal, közel negyven esztendeje, egy nagyon kedves, német romantikával patinázott magyar történelmi városban. Ma már sirva ejtjük ki annak a kedves városnak nevét, mert nem a mienk többé régi szép koronázó Pozsonyunk. De akkor még vidáman lüktetett ott a magyar élet, megszépítve, kifinomítva a nagy múltú város ősi német műveltségétől és hagyományos művészet-kedvelésétől.

Gróf Zichy Géza otthonos volt abban a városban. Mindenki ismerte ott, legalább látásból, a férfikora virágjában mosolygó, daliás félkezű grófot. S mindenki ismerte ott — jobban, mint bárhol másutt — az ő dalos, zenés költői géniuszát is. Köztisztület és közkedveltség környezte meg-

nyerő személyét és teli volt a város az ő dalaival. Ha ott időzve, gyors, könnyű, hosszú lépéseivel végig sétált a szép ódon házak virágos ablakai alatt, sokszor megüthette fülét egy-egy zongora-akkord s egy-egy daltöredék, melyet ő költött. A dalszöveg némely ablakból németül, némely ablakból magyarul csengett ki, de mind a két nyelven édesen, meghittén simúlt össze a zenével, mert annak ikertestvéréül igazi dalnokszívből egyszerre született. Magában talán ezeknek a daloknak sem a verse, sem a zenéje nem volna tökéletes, de a vers és zene együtt zengvén, csodálatosan hat ábrándos varázsuk. Nem csupán az a különös szépségük, hogy amit a vers mond, azt fejezi ki, azt illusztrálja a zene is, hanem, hogy a vers és a zene együtt mond és fejez ki valamit, amit külön-külön egyik sem értetne és éreztetne meg oly megkapóan, mint a szavak és a zöngék bájos közös harmóniája.

Ezekben a zenés dalokban a „Minnesang“ ébredt új életre hétszázados elhangzása után, de nem valamely új Walter von der Vogelweide, hanem egy magyar gróf lantján.

Ma is szeretettel őrzöm még azt a „Künstlerfahrt“ címmel Berlinben, a Simrock-cég kiadásában, 1886 elején német és magyar dalszöveggel megjelent hangjegy-füzetet, melyből egykor egy dal elhatározóan csendült bele éleletsorsomba. Csoda-e, hogy az a grófi zenés dalköltő, akit még akkor csak látásból ismertem, örökre mint előkelő romantikus „Minnesänger“ rajzolódom be ifjú képzeletembe?

Ma sem tudnék, nem is kívánnék képzeletem gróf Zichy Gézáján változtatni. Ma is meg vagyok róla győződve, hogy ő az volt, akinek akkor elképzeltem. A sok, szintén csupa szép új vonás, mely később, négy évtized során az ő belém rögzött „Minnesänger“ silhouettejéhez szereződött, csak teljesebbé tette a képet, de lényegében nem változtatta meg. Sőt a személyes megismerkedés velem, a figyelés nemes, mozgalmas életére, művészi szerepléseire és szép alkotó törekvéseire, hova-tovább mind érdekesebbé tette nekem a zenés költőlovag alakját, amint azt mindinkább a prózai modern idők világitásában láttam. Ha színes, daliás jelmezét korunk kényelmesebb eleganciájával cserélte is fel, s az artisztikus bátyás vár-diszlet helyébe technikai vívmányokkal felszerelt

modern nagyvárosi képrészletek tolódtak is mögéje háttérül, — maga a zenés költő gróf az én szememnek mégis mindvégig a régi romantikus lantos lovagi alak maradt.

Valami végtelenül érdekes, noha paradox anakronizmust véltem látni egész egyéniségében, mely olyan arisztokratikus, művészi és költői megkülönböztető vonásokkal volt igen markánsan jellemezve, aminők díszesebb, színesebb, hittel és erővel teljesebb múlt korszakok szép hagyományai, de a mi szintelen, ábrándtalan, cinikus modern időnkben inkább regényesek, mint valósággal megszokottak. És mégis, ő maga, aki sokkal romlatlanabb, üdébb, eredetibb, egyszóval romantikusabb volt korunknál, melyben élt, mosolygó szemének bátor tekintetével, felfogásának gyorsaságával kitűnően látta a modern való világot s üde testi és öntudatosan edzett jellemerejének érzetében készségesen fogadta el a maga világául. Azt hiszem, hogy szerette is és nem cserélte volna fel azzal a regényes korrallal, melybe őt az én képzeletem helyezte. Ő neki különös nagy oka volt erre. Éppen az, hogy ő valódi zenélő lantosnak született.

Hogyan zendíthette volna ő meg a lantot abban a romantikus lovagi múltban — félkézzel? . . . Hiszen akkor még a balkézbe kellett ragadni a valóságos lantnak, a kicsi és kezdetleges instrumentumnak vézna nyakát s azon szorongatni a húrokat. Ám azok ettől még nem zendültek meg. Jobb kéz is kellett ehhez okvetetlenül. Az verte, az pengette a pattogó húrokat; az csalta ki a csekély rezonanciájú faszervezetecskéből a vajmi szerény zenét.

És ma, a mechanika klasszikus modern korában itt van a hatalmas, szinte zenekarnyi erejű csodálatos zeneinstrumentum, mely ezer lant egyszerre — a zongora! . . . Igaz, hogy ezt is két kézzel szokták verni, de ha van férfiú, akinek a nagy tehetségen felül kétszerannyi erős akarata van, mint másnak, az félkézzel is fenségesebb zenére zendíti, mint akárhány kétkező zongoraművész.

Ha erre gondolok és gróf Zichy Géza szép életének legnagyobb diadalaira, akkor azt kell hinnem, hogy Isten különös kegyelme bölcsen és jóságosan intézte úgy, hogy a félkaruságra praedestinált magyar grófi lantos, a lovagi roman-

tikával teljes gazdag művész-lélek csak akkor szülessék meg, mikor már meg van számára a földön a minden lantok lantja — a zongora.

A legkülönösebb, legszebb Isten-csodák egyike, amit életemben láttam, hogy a romantikus félkezű gróf és a modern mechanika remeke, a zongora, mennyire egymásnak volt teremtve. S ha még oly nagyra becsülném is a zongorát, ezt a hatalmas synthetikus hangszert, úgy érzem, nem szeretném úgy, mint amennyire szeretem, ha nem tudnám, hogy ez a monstruózus, testes mechanizmus, mely ugyancsak kellemetlenül tud dacolni a rajta két kézzel viaskodókkal is, mily szeretettel, mily készségesen hódolt meg az ihletett költő zeneművésznek, a karcsú félkezű grófnak. Hányszorosan pótolta annak a finom, acélos félkéznek mágikus érintéseire azt a kedves, de szerényen pengő lantocskát, mely a lovagkorban a zene és a költészet géniuszával teljes kétkezű várurak nemes érzéseinek és szárnyaló gondolatainak kifejezésére kínálkozott.

A haza és sok külső ország zeneélvező közönségéről nem is szólva, császárok, köztük III. Sándor orosz cár és királyok hódoltak lelkes tapsaikkal a főúri félkezű költőzenésznek, mikor művészi vándor-ösztönétől ragadva járta a világot s hol itt, hol ott zendítette meg az ő hatalmas lantját, a zongorát.

Ezekben a zajos, diadalmas sikereiben mindenesetre része volt művészetén, zeneköltészetén és egyéni érdekességén kívül annak a csodának is, amit Sardou, a hírneves francia drámaíró, egy párisi hangversenyen hallván őt zongorázni, így fejezett ki: „csak félkeze van, de négy kézzel játszik“. És még az is fokozhatta hallgatóinak enthusiasmusát, hogy nyilvános hangversenyeinek jövedelmét mindig valamely nemes köz-, vagy jótékony célra ajándékozta oda. Róla kerengett az a bibliából travestált elmés szólam, hogy „arcának verejtekével keresi meg *mások* kenyerét“. Ellenben az, hogy a minden idők legdicsebb zongora-hérosa, hogy úgy mondjam, maga a zongora-király, Liszt Ferenc is mint méltó művész társát becsülte s meleg bizalmas barátságába vont a hozzá képest fiatal félkezű gróft s annak nemcsak

játékában, hanem zeneköltészetében is őszintén gyönyörködött, az mind ennél jelentőségtejjesebb.

Liszt Ferencet, akinek ma már zeneköltői nagysága sem kétséges, bizonyára tisztán és kizáróan a zenei értékek érdekelték és lepték meg úgy a félkezű ifjú zongoraművész játékában, mint annak szerzeményeiben. Lisztet megelőzve, a szintén kiváló zeneköltő Volkmann s mind a kettőtől függetlenül Joachim, a világhírű hegedűművész ugyancsak azt a zenészi és zeneköltői génuszt tartották nagyra gróf Zichy Gézában, melyet az nem félkezű voltának s nem is nemeslelkűségének, hanem mint veleszületett adományt, egyedül Istennek köszönhetett. És Hanslick, a szigorú, mindig harcra kész híres bécsi zenetudós és kritikus, akit semmiféle, még méltánylást érdemlő mellétekintet sem birhatott rá, hogy egyebet is dicsérjen a zenészenben, mint a zenei génuszt és a zenetudást, a magyar félkezű gróf zongorajátékáról ezt írta: „sokan tudnak játszani, néhányan elbájolni is; de megbabonázni egyedül Zichy Géza tud“.

Demosthenes szónoki génuszának méltató megértői előtt nagyon mellékes körülmény lehetett, hogy a csodálatos rhétor, ki gyermekkorában még dadogó nyelvű volt, kitaró akaraterővel kavicsot rakott nyelve alá s ezzel fegyelmezte beszélő szervét folyékony ékesszólásra. És mégis örök emberi igazságtétel van abban, hogy kétezer esztendő óta a világ minden nemzete, mely a hellén eredetű humanisztikus műveltségben részes, buzdító például adja ifjúságának a demosthenesi kitaró akaraterőt. Méltán teszi, mert ezzel a génusz úttörőjének, a jellemnek fejlesztésére hat.

A jellem mindenesetre dicső erkölcsi érték minden emberben, de azért senkit sem avat kiváló gényusszá, aki már eredetileg nem az. Inkább ennek az ellentétele valószínű, úgy a nyelvehibás nagy hellén rhétor, mint a félkezű nagy magyar zenészköltő esetében is. Ezeknek éppen Isten kegyelméből velük született gényuszuk nem tűrhette, hogy kifejlődésében bármi testi fogyatkozás megakadályozhassa. Így magának a gényusznak energiája avatta a jellemet olyan akaraterőssé, hogy az a gényusz útjából képes volt elhárítani a testi akadályt.

Bizony mondom, ha gróf Zichy Géza a világnak valamely olyan szerencsés nemzete fiául születik vala, mint a hellén volt, mely történelmi elpusztulása után két évezreddel is szellemi életet él még az általános emberi műveltségben, akkor a géniusz jellemképző erejének iskolapéldái közt az ő fényes neve szintén ott forogna a világ minden művelt népének írásaiban és ajkain. Az ő halhatatlan érdemét még az is fokozná, hogy az ő géniuszától serkentett akaraterő nem valamely veleszületett csekély testi fogyatkozást győzött le, hanem az emberi cselekvő képesség legfőbb testi szimbolumának, a jobbkéznek elvesztését, — még hozzá fiatal legénykorában, mikor már jobb keze boldog használatát természetesnek, szinte nélkülözhetetlennek is érezte. Mi több, gróf Zichy Géza esetében még az is növelné az emberi akaraterő hatalmának tiszteletét, hogy éppen szerencsétlenül elvesztett jobbkeze a gróf gyermekkorában feltünően ügyes volt, viszont a balkeze, mely utóbb a jobbot is csodálatraméltóan pótolta s zongoraművészi világhírt szerzett a félkezű grófnak, a zongoramester ítélete szerint annyira gyenge, hogy kétségessé tette a grófi gyermeknek jó zongorajátszóvá kiképezhetését.

Gróf Zichy Géza rendkívül érdekes és élvezetes emlékiratainak első kötetében heroikus pontossággal s csodálatos lélektani önmegfigyeléssel írja le azt a szerencsétlen vadászátát, mely neki, tizennégy éves korában, jobbkarja teljes elvesztésébe került. Aki ezt elolvassa, az, még ha nem is tud semmi egyebet róla, ámulattal és megilletődéssel érzi ki ebből a könyvrészletből a nem mindennapi lélek szárnyának suhogását. Mikor pedig az olvasás során addig jut, ahol már a gyermekifjú, jobb karja amputálása után, szeretett nevelőjének, az ő jó Csiky bácsijának először ir balkézzelevelét, — ez a levél, mely mindössze egyetlen mondat, az olvasót az elébe tornyosuló géniuszunk rendkívüli méreteivel egyenesen megdöbbeníti. A levél így szól:

„Kedves jó Csiky! Ha én egy év lefolyása után nem leszek képes mindent — mit eddig két kézzel végeztem — egy kézzel megtenni, föbelövöm magamat.“

A nagy vonás ebben a rövid levélben nem az, hogy a feltételes öngyilkossági fogadalom halálosan komoly, hanem

az, hogy a halálos elszántság eleve tökéletesen bizonyossá teszi a nagy élet hőséneket, a géniusznak diadalát a testi megcsonkulás felett.

Voltaképen a derék nevelőhöz címzett levél nem is ahhoz szól, nem is a gyermeki növendék fenyegető fogadkozása az. A testi szerencsétlenségen felülkerekedő ritka erős, férfias lélek hatalma inti meg abban a megcsonkult testet, hogy ismerje el maga felett a lélek fensőbbiségét s győzze le a szerencsétlenséget, mert különben nem érdemes az életre.

Rendkívül erősnek kell lenni annak a léleknek, mely ilyen souverainul mer és tud parancsolni a testtel. Viszont az életkedv ritka nagy erejével megáldott testnek kellett lenni annak, mely ezt a parancsot úgy meg tudta fogadni s képes volt úgy teljesíteni, mint a tizennégyéves gróf Zichy Gézáé.

Súlyos parancs volt, de „palma sub pondere crescit“. A félkezű gyermekifjú valóban nőttön-nőtt a súly alatt. Nem-hogy nyomorékká nem satnyúlt félkezűsége folytán, hanem oly delivé, oly ügyessé, oly erőteljessé fejlődött ki, a test annyira méltóvá lett a lélekben rejtőző művészi és költői értékek kifejezésére, aminővé tán nem lett volna, ha az a vadászati nagy szerencsétlenség nem éri vala.

Csodálatosan szép, szinte példátlan eset ez. A testi szerencsétlenség a lélek renkívüli ereje folytán idővel szerencsévé lesz. A félkar elvesztése felserkentője a gyermekifjú akaraterejének, hogy ami tehetség lelkében vele született, azt csak azért is kifejezze és közkinccsé tegye. Minthogy pedig ehhez testi csonkasága folytán önmagának kellett merőben egyéni, különleges módot találnia s azt úgy találta meg, hogy nem kuriózum lett, hanem egészen sajátos költőművészi unikum: méltán ragadta meg még jobban a közfigyelmet, s méltán foglalkoztatta még melegebben a közönség fantáziáját, mint a magukat megszokott általános módok szerint kinyilatkoztató tehetségek.

Sem az ő művészetét, sem az ő méltánylóit nem kisebbiti, hogy őbenne közszereplései közben a művészen, a költőn, a zeneszerzőn fölül még azt a jellemerőt is bámulták, amelylyel egyetlen balkezét hatalmas úrrá tudta tenni a velőket rázó húrokon.

Maga gróf Zichy Géza már élte alkonyán, 1915-ben, hatvanhat éves korában irt egy igen nemes és egészen különös könyvet, ezzel a címmel: „A félkezű ember könyve“. A világháborúban megcsonkult hősök vizsgálatására szánta és adta ki ezt. Aki felemelő örömet tud találni a bölcs elme és fenkölt emberséges szív páratlan összhangjában, olvassa el ezt a könyvet — és boldog napja lesz. Ennek a könyvnek bevezetésében a gróf így szólítja meg a félkezűségben kollégájává lett szegény rokkant katonát:

„Félkezű lettél barátom? Szerencsétlennek, életunottnak érzed magadat? Ne csüggedj, nincs rá okod . . . Csodálkozol? Nos jöjj, ülj le ide mellém és én megtanítlak rá, mint légy testi fogyatkozásod ellenére is független, mint légy félkezű létedre is — egész ember.“

E kezdet után sok szives, okos tanácsot ad jó szóban és sok képes ábrázolatban a csonka hősnek, hogy az a mindennapi élet nehézségeit mely ügyes fortélyokkal győzheti le félkeze híján is. És végül Isten áldását és a saját életének ezt a verses jelmondatát adja neki:

„Ne szállj pörbe végzetteddel,
Férfi maradj félkezűvel,
Sorscsapások súlya alatt
Emelt fővel tovább haladj!“

Ebben a négy rímelő sorban benne van gróf Zichy Géza az egész ember, az egész férfi. Ez a legmagasabb erkölcsi rang, melyet halandó elérhet. Csak az érheti el, aki Istenadta talentumaival méltóan sáfarkodik.

Éthosz, emberi erkölcs híján szükölködő emberekben is elismerhetjük a talentumot; de nagyrabecsülésünkkel és szeretetünkkel csak azoknak áldozunk, akiknek az isteni adományokon kívül egyéni érdemük, emberi méltóságuk s nemzeti erkölcsük is volt a talentumaik kifejlesztésében s az azokkal való nemesen élésben.

Noha a talentum merőben független az emberi sorstól s a társadalmi körülményektől, kétségtelen, hogy a talentummal való nemesen élésnek az ember szerencsés életkörülményei kedvezhetnek. Gróf Zichy Géza jelleme fejlődésének bizonyára már ős főúri családból származása, öröklött előkelő-

sége, gondos nevelése s anyagi gondoktól való teljes mentesége is kedvezett.

Atyja, gróf Zichy Lipót, noha dinasztikus érzésű konzervatív család tagja volt és eredetileg a császári hadseregben szolgált mint jóságos szívű, de veszedelmes kardu huszártiszt, már az 1848/49-iki szabadságharcban törhetetlen magyar érzéssel a nemzet ügyéért küzdött huszárezrede élén. A nemzeti katasztrófa után elszenvedte a bujdosást, az internálást s az osztrák kémrendszer zaklatásait. Gróf Zichy Lipótné született Sztáray Mária grófnő, Géza gróf anyja, gyöngéd, szerető szívű, bájos úrnő volt s jelentékeny és jól kiképzett zenei tehetség. A grófnő híven osztozott férje sorsában s azzal együtt annál odaadóbban élhetett gyermekeik nevelésének, mert a nemzet elnyomatása idejében még a megkegyelmezett rebellis előkelőknek is csak a legszűkebb családi körükben lehetett szerepe. Gézán kívül a grófi párnak még három, valamivel idősebb fia is volt. E szerint a legfiatalabb gróf fiú, Géza nemcsak a gondos szülői nevelés áldásaiban részesült, hanem abban a jóban is, hogy eleven, pajkos idősebb fitestvérek csinyjei edzették ábrándos lényét az élet küzdelmeihez. És még ezenfelül az a szerencséje is megvolt, hogy szülői házában csupa derék és érdekes ember töltötte be a benső bizalmi állásokat. Mindezek emlékéért hálásan őrzi meg s kedves különösségeiket megkapóan írja le gróf Zichy Géza emlékirataiban. Valamennyi közt „primus inter pares“ a kitünő nevelő úr, a jó Csiky bácsi, aki neveltjének feljegyzéseiből ítélve, valóban példaképe volt a legnagyobb bizalomra méltó, klasszikus lelkületű magyar Mentoroknak.

Ilyen családi otthonban minden kedvező előfeltétele megvolt arra, hogy Géza gróf, aki atyjától férfias erőt, anyjától művészi, különösen zenei hajlandóságot örökölt, erkölcsileg is a legjobban s legszebben fejlődjék ki. Méltóan a talentumokhoz, melyeket Isten reábizott.

A tehetség és a nevelés összhangjának közös, természetes eredménye, hogy gróf Zichy Gézának teljes nagysága nem csupán egyes költői és művészi alkotásaiban és szerepléseiben van, hanem az ő egész rendkívüli élete pályájának összhangos szépségében, melyben elejétől végig talentumokkal

bőven megáldott s fenkölt erkölcsi erőktől irányított nemes egyénisége tükröződik. Ezért csábító és hálás dolog számomra visszhangjává lennem neki magának, aki szép életét nemcsak megélte, hanem megkapó közvetlenséggel s meggyőző őszinteséggel meg is írta.

Már említettem pompás emlékiratainak három kötetén kívül egyéb, finom humoru prózában írt munkái, valamint versei és dalai is szinte egytől-egyik megélések. Még objectiv elbeszélő műveiben és költeményeiben, sőt szinpadí szerzeményeiben is megérezem, hogy azok főbb motivumait ő, ha nem is valósággal, de lélemben nemcsak elképzelte, hanem meggyőződéssel, melegen meg is élte.

Alig ismerek a köz szempontjából is nevezetes életet, melyet maga a megélő oly érdekesen, vonzóan, s ammellett annyi úri tapintattal és szívbéli melegséggel örökített volna meg írásban, mint gróf Zichy Géza a magáét. Az ő egészen egyéni őszinte módszere pedig, melyet önéletrajzában követ, szándék-talanul is teljes bizonyosság arra, hogy költészete és egyéb irodalmi munkássága szintén életének szerves része volt, nem pedig attól független pusztá képzelgés.

Mindjárt „Emlékeim“ című önéletrajzának bevezetésében a szépprózát ez a vers váltja fel :

Haldoklókat láttam,
Bölcsök mellett álltam,
Az életnek száraz-malmát
Emelt fővel jártam.

Nevettem és sírtam,
Búmat dalba írtam,
De gyűlölni s felejteni —
Ezt sohasem bírtam.

És alighogy élete pályájának vázolását a szabadságharc folyamán, 1849-ben történt születése körülményeinek leírásával megkezdi, a prózából megint versbe csap át :

„Amikor én születtem
Piros hajnal hasadott,
Piros hajnal, véres hajnal
Koponyákon ragyogott.

.
.

E nagy láng egy kis parázs
Itt e szívben is ragyog :
Fényes kornak törpe tükre,
Árnyékképe — én vagyok !

Azután is, ha élete folyásának vagy lelki fejlődésének legnevezetesebb fordulójáról és mozzanatairól ad számot, felbukkan, mint nyájas sziget a tovarohanó árban, egy-egy vers. A legkedvesebb talán a sok kedves között a költő édesanyjáról szól :

Ki az, ki távolban,
Távolban, közelben
Mindig csak téged tart
Magához ölelten ?

Éretted aggódik,
Töri, marja bánat,
Áldással, imával
Esd lelke utánad, —

Ki mindent megbocsát,
Ki mindent elfeled,
Csak azt az egyet nem,
Hogy szeret, hogy szeret !

És megint egy versszigetke következik emlékezetűl a költő első, igen korai gyermekszerelmének. S megint versek a későbbi, diákkorbéli szerelmekről szóló részben. Ezek közül az egyik, noha a költő még csak 16 éves diák volt, amikor írta, már a figyelemreméltó tehetség szava :

A szerelem tenger,
Úszó galy az ember,
Szél, hab messze hordja,
Ez jó vagy balsorsa ;
Partot ér az egyik,
Meg is gyökeredzik,
Míg a szegény másik
Habokkal csatázik —
S összetörve, tépve
Elmerül az éjbe.

Versre fordul a próza akkor is, amikor a költő az 1867-iki koronázásról emlékezik meg, amelyen 18 éves korában, mint palcás úr vett részt s először látta a magyarok

reménységét, a jó és szépséges Erzsébet királynét. A vers, mely már a dicső, de bús emlékezetű királyné meggyilkolása után kelt, e szép sorokkal végződik:

Futó árnyát, csak azt látjuk,
Pillanatra ha meg-megáll
Letérdelünk és megáldjuk.
Két szemében két menyország
Nagy szívében Magyarország,
Szive fölött egy csöpp vére, —
Minden magyar zokog érte, zokog érte.

És hogyan következnek vers az önéletrajz közben, mikor beköszönt a költőművész gróf szívébe, 22 éves korában az igazi szerelem is, és feleségül veszi a 16 éves Karátsonyi Melanie grófnőt, ki mint leirhatatlanul bájos kép tünt szemébe s kinek angyali szelidsége és sugárzó őszintesége mindig Schubert gyönyörű dalát juttatta a szerelmes ifjú zenész gróf eszébe: „Du bist die Ruh', der Friede mild“. A főúri költő tetétleni birtokán élte meg a boldogító szerelmi házasságnak azt az első bűbajos idejét, melyről így énekel:

Fényes napok, fényes napok!
Csak egy kissé maradjatok.
Boldog órák pillangói
Ne szálljatok más virágra.
Mert a hőn szerető szívek
Érdemesek boldogságra.

Tíz évvel utóbb erre a kedves családi boldogságra megint gyönyörű fényt vet egy önéletrajzi vers. S ennek a fényvetésnek világosságában a költő öntudatlanul elárúlja a maga férfias, lovagi szívének tiszta hűségét, mely a messze csapongó derűs, diadalmas művészi kalandozás közben is ellenálthatatlan erővel ébred fel benne és visszarágadja őt a neki minden világi szerencsénél szentebb csendes családi boldogságba. Már ekkor a félkezű gróf ünnepelt vándordalnok. Már hatalmas lantjává lett a zongora; már tehetségéből egyszerre, együtt árad a zene és a vers; már túl a haza határain is messze hat el zongoraművészi és zeneköltői hírneve. Hosszú, nagysikerű külföldi hangversenykörútján lepi meg egyszerre a vágy családi fészke után s zenében, dalban

és versben egyszerre együtt zeng ki ihletett szivéből a „Hazatérő dalnok“ című költeménye :

Babérág a süvegemen,
Felkoszorúzva lantom.
Dal, dicsőség Isten veled,
Már nem lehet maradnom.

Két drága kéz, sok kis kacsó
Int egyre álmaimban,
S mint karácsonyfán gyertyaláng
Sok gyermek szeme csillan.

Óh jőjj haza! susogja nőm,
Gyermekeim visszhangozzák —
S forró vágyamnak édesen
Megnyílik a mennyország.

Óh ház, gyerekzajtól vidám
S benned szent béke üdve!
Óh angyaltiszta hitvesem,
Megyek, megyek repülve.

Fájdalom, ennek a szép családi boldogságnak, mint minden szépnek, ami egymást szerető halandók törekeny életéhez van kötve, el kellett múlni. Nagyon hamar múlt el ahhoz képest, amilyen szép volt. De a költő-művésznek a keserves fájdalmak nem kevésbé ihletforrások, mint az örömök. Sőt a sorscsapások, a családért átélt rettegő aggodalmak s a végre is elháríthatatlanul szerető szívére szálló családi gyászok, férfias jellemének súlyos erőpróbaival, mintha tehetségét is mélyítenék, fejlesztenék és edzenék.

Nem az önéletrajzának utóbb megjelent kötetében, hanem már évtizedekkel ezelőtt valamely lapban olvastam gróf Zichy Gézának egyik legismertebb szép versét, mely annyira meghatott, hogy mindjárt be is vésődött emlékezetembe s azóta számtalanszor idéztem magamnak és más megértő szíveknek, mint az egyszerű, igaz szomorú vers klasszikus példáját. De most, mikor már a költő egész élete és egyénisége világos előttem, még inkább meghat az engem, mint valaha. Mert most már felismerem ebben a versben is, hogy ez nem pusztán elképzelés, s hogy nem is valamely részvétellel megfigyelt, de egyébként a költőre nézve idegen szomorú eset

volt az indítéka. Most már tudom, hogy az ő saját élete legnagyobb boldogságának, hitvesének elvesztése, a végzettől reámért legkeservesebb megélés sír ebben a rövid versben :

„Egy asszony halt meg itt az éjjel“
 Szól a közömbös idegen.
 „Jó asszony volt“, — szól a rokonság —
 „Hja, nincs maradás idelenn!“

A pap azt mondja : „hívő lélek“,
 Az orvos : „egy nagy betegem“.
 A férj a koporsóra roskad
 S csak azt rebegi : „Mindenem!“

Aztán Gyulai Pál Budapesti Szemléjének 1897. évi első számában bukkanok rá gróf Zichy Géza még több családi gyászának igen megható verses emlékjelére. Címe : „Tetétlen“ — éppen annak a birtokának helyneve, ahol mint fiatal házaspár élete legboldogabb idejét töltötte. És ah! — néhány évtized tovatűntén a tetétleni vers vége ily fájdalmasan zeng ki :

Minden szoba fájó emlék,
 Minden bútor siri kő,
 S mégis drága, mégis drága
 Ez elhagyott temető.

Ugyancsak a Budapesti Szemlében, az 1898. évi első füzetben lapozok rá egyik legjellemzőbb, magas lendületű versére „Művészetemhez“ cím alatt. Ez már éppen synthesis minden megélt nagy fájdalmának s hálaszózat egyetlen vigasztalójához, művészetéhez, a tündérleányhoz, akinek az egyik legszebb strófájában ezt mondja :

... hogy véletlen dördült a fegyver,
 Mely jobb karomat zúzta szét,
 Aranyhajad dús fonatával
 A mély sebet bekötözéd.

S miután egy további igen szép strófában családi boldogságának kétségbeejtő gyászra váltát siratta el, így fordul ismét művészetéhez :

S te hozzám jöttél, jó Művészet,
 Vállamra tetted kezedet
 S szóltál : „ki véled mosolyogtam,
 Engedd, hogy sírjak most veled“.

Azt hiszem, mindaz, amit verseiből idéztem, — nem keresve, hanem csak megtalálva a költő lyrájának legsubjectivebb hangjait, — nem csupán arra bizonyoságok, hogy gróf Zichy Géza költészete valóban megélt igaz nemes érzések kidalolása, hanem arra is, hogy én nem ok nélkül alkottam meg magamban az ő költői egyéniségét a lovagi énekesek legvonzóbb ős, úri typusának mintájára. Azokéra, akik még nem mesterségük, nem versköltői szakművészetük gyakorlását és publikálását üzték, hanem őszintén kiénekeltek azt, ami a szivükben, lelkükben nem fért el és ellenállhatatlanul dalba és versbe áradt ki.

Mint versköltő „Minnesänger“ volt s nem „Meistersänger“. Egyszerűen, közvetlenül, a formaváltozatok sokféleségétől s általában minden komplikációtól tartózkodva, fejezte ki magát. Nemcsak a maga személyesen megélt örömei és fájdalmai, hanem a másokéi is, akikre figyelt, akik örömeiben s fájdalmában mélységes emberszeretettel tudott részt venni, olyan subjectiv élmények voltak számára, melyek egészen egyenes, biztos, szinte úgy mondanám konkrét érzésre és gondolatra s annak félreérthetetlen, egyszerű kimondására készítették. Ezért egészen csak a vers témájának minél tömörebb s minél pointeirozottabb kifejezésére szorítkozott. Magának a versnek, a rhythmusnak és a rímeknek nyelvi zenéjére nem helyezett nagy súlyt; ami természetes attól a költőtől, aki a valóságos zenei hangok végtelen birodalmában jártas nagy művész s írott dalai szövegének zenei zöngését valóságos zenével sokkal gazdagabban tudja megadni, mint a pusztán költői nyelvművészek.

Bizonyosra veszem, hogy a nagy magyar költő-kritikus, Gyulai Pál éppen azért volt igen jó hajlandósággal gróf Zichy Géza versköltészete iránt, mert az meggyőzően igaz érzéseket minden csapongás, terjengés és diszelgés nélkül, egyszerűen, biztosan, melegen s félreérthetetlenül fejezett ki. E mellett Gyulai Pál a finom epigrammatikus gúnyt is szerette, ami gróf Zichy Gézának, a legjóságosabb sziv mellett, fényes elmebéli adománya volt. Nekem Gyulai Pál, aki bizalmára méltatott, több ízben mondogatta, hogy gróf Zichy Géza írta

egyikét a legjobb, legigazabb magyar epigrammoknak. Én azt Gyulai Pálnál le is írtam. Így hangzik:

Kis tehetség, mely nem árthat,
Elismerést bőven láthat;
De a nagy, mely nagyot tehet — ?
Kibotozzák, mint az ebet.

Ezt a remek praecisióval négy rövid verssorban kifejezett, nevetségig szomorú örök emberi igazságot mindenki ismeri, aki már tapasztalt valamit a világ igazságaiból, — de ilyen egyszerűen, biztosan és erőteljesen csak gróf Zichy Géza mondta ki. Könyvalakban megjelent költeményei közt ez a nevezetes négy sor nem mint önálló epigramm, hanem mint egy mulatságos kutya-fabulának utolsó morál-versszaka szerepel, kissé letompított éllel. Így is igen jó, de mint külön kis epigramm nagyobb hatása.

Egyáltalán, gróf Zichy Géza versköltészetében és prózájában is a feltétlenül igaz érzés és igaz meggyőződés a mindig vonzó, mindig becses főelem, akár mint meleg ember-szeretet, akár mint az emberi fonáságok ironikus szatirája jelen meg. Az, hogy ugyanabban a költőben a szelid, gyöngéd lyrikus és a magasból világfi-fensőbbiséggel ironikusan lemosolygó szatirikus egyaránt kiváló legyen, csak látszólagos ellentmondás. Ugyanaz a nagy szeretet, mellyel a költő legtávolabb álló embertársait is gyöngéden, résztvevően, testvériesen kíséri dalával életük kies és kietlen útjain, — az emberi rosszaság ostorozását s az emberi nevetségesség kigúnyolását logikusan sugalja. Aki szereti és ápolja kertjét, annak gyűlölnie és gyomlálnia kell a gatz.

Kisebb verseinek és dalainak száma azt hiszem jóval nagyobb, mint amennyit kiadott könyveiben összegyűjtve találunk. Hiszen gróf Zichy Géza valósággal költészetben és zenében élte szép életét. A lelke aeol-hárfa volt, mely minden fuvalomra megzendült. Hogy finom érzérendszere s villámgyors ötletessége a legkisebb megélt benyomásra is reagált, arra sok üde, kedvösen érzelmes és csattanósan elmés verse a bizonyság. Ezek legnagyobb részén félreismerhetetlen a spontán keletkezésnek keresetlen bája. Szinte valamennyi lelki visszhang egy-egy megélt valósága. Ezért gondolom,

hogy aminek az ő eseményekben, világlátottságban, művészi kalandozásokban s fáradhatatlan megfigyelésekben dúsgazdag, változatos életének alig lehetett olyan mozzanata, amely ne zendítette volna verses, dalos, érzelmes vagy elmés visszhangra. Ha valamennyit nem is adta ki, sőt talán nem is irta le, bizonyos, hogy örökké fogékony szívében és örökké termő elméjében mindenre verses, dalos visszhang felelt, amit hosszú pályáján érdeklődve megélt.

Lyrájának e természetes, Isten adta termékenysége mellett elbeszélő műveket is alkotott. Mint elbeszélő, a regényíráson kezdte. Huszonkét éves ifjúként egy politikai regényt írt, mely nyomtatásban 1872-ben jelent meg. Címe: „Az álom regénye“. Ebben a magyar nemzeti politikának nemzetellenes kezekbe jutását rémes álomlátásul jósolja meg a fiatal nemzeti érzésű regényíró. A regény meséje a bonyodalom és megoldás tekintetében még forrongásban levő ifjú kezdőre vall. Ellenben nevezetes ebben az ifjú munkában az az időbéli távolbaérzés, mellyel a belső nemzeti összeomlást éppen arra az időre jósolja meg, amikor majdan a nemzet külső háborútól szorongatva, határait fegyverrel lesz kénytelen védeni. A nemzetellenesek ekkor kerítik hatalmukba — a regény szerint — az ország kormányát s kerekednek a nemzet fölé, hogy azt tönkretégyék. Szerencsére, a határokat halálra szántan védő nemzeti sereg a végső veszedelem napjaiban nagynehezen kivívja a külső ellenségen a győzedelmet s még elég jókor érkezik vissza a fővárosba, hogy a belső ellenséget is megsemmisítse. Fájdalom, ami a regényes jóslatból baljóslat volt, az majdnem félszázaddal utóbb, 1918-ban, szomorúan valóra vált; ellenben a hazát megmentő végső diadal a külső és belső ellenségen csak a nemzetéért rajongó fiatal regényíró szép álma maradt.

Ami ezt az ifjúkori regénykísérletet kezdetlegességei ellenére is gróf Zichy Gézához egészen méltóvá teszi, az a fiatal szerzőnek művéből kiáradó fanatikus hazaszeretetén és divinatiós lelki adományán felül meglepő politikai érzéke s a nemzeti erőközegyesítésének szükséges voltáról a regénybe szőtt sok nemes, lelkes és bölcs elmélkedése. Különösen figyelmet érdemelnek ezek közt azok a személyes megfigye-

léseire visszavezethető kritikai igazmondások, amelyekkel éppen a hozzá legközelebb álló magyar arisztokráciát a modern nemzeti életbe és társadalmi evolúcióba való minél teljesebb elmélyedésre és beleilleszkedésre kívánná serkenteni.

Későbbi elbeszélő művei már mind kötött beszédben irt költői művek. Nyilvánvaló ebből, hogy gróf Zichy Géza időközben teljesen a művészi s az ezzel rokon költői pályának szentelte egész életét, megbizonyosodva róla, hogy tehetségeinek és temperamentumának ez az igazi, magasba vivő útja. S valóban, költői elbeszélései irodalmi szempontból mihamar nemcsak nagy fejlődéséről tanuskodnak, hanem azt is igazolják, hogy a lényegében lyrikus talentum versben inkább megtalálja az elbeszélő hangot, mint a regény-prózában. Nem mintha a versben irt elbeszélésbe kevésbé vinné bele lyrai érzéseit és reflexióit, hanem mert azok abba édesen belésimulnak s azzal stílusosan összehangzanak, míg a prózában irt regény objektív mesefolyamatát mint intermezzók szeldelik át.

Költői elbeszélései közül a legjelentékenyebb s legnagyobb sikerű „A leányvári boszorkány“. Ennek cselekvénybeli rémes romantikája éppen azzal lesz vonzóvá és meghatóvá, hogy a kedves, lovagias költő lyrikus szivhangjai résztvevően panaszoják el a méltatlanul boszorkányhirbe hozott csodaszép selmeci polgárleánynak: Rössl Mártának rettenetes pusztulását.

E költői elbeszélésnek 1881-ben megjelent díszkiadása egyike a legművészebb magyar könyveknek. Két kiváló Zichynek géniusza tette azzá: gróf Zichy Gézáé, a művészköltő és a kiterjedt Zichy-nemzetség köznemesi ágából származott világhírű nagy festőé: Zichy Mihályé, ki a költő fantasztikus alakjait s megrázó meséjének főjeleneteit nagyszerű illusztrációkban adta a műhöz.

De, bár gróf Zichy Géza, mint költő találta meg igazi hangját elbeszélő alkotásaiban, a szépprózairásnak szintén mesterévé fejlődött ki, nemcsak memoirjaiban, melyeket már méltattam, hanem útleírásaiban is. Minden benyomást villámgyorsan megérző, felfogó s egyéni átalakításban visszaadó lyrikus tehetségének, élénk temperamentumának s kifogyha-

tatlan ötletességének köszönhető, hogy útleírásaiban is mindig friss érveréssel lüktet az élet. Nem a beutazta országok, városok s vidékek objektív képeit látjuk útleírásaiban, hanem őt magát, amint szeretetreméltó művészi és nagyúri biztonsággal jár-kel, forog az érdekes idegen országok, városok és vidékek legmagasabb rangú és legmagasabb szellemű társaságaiban. Az ő éles, bátor, de mindig jóakaró, noha humoros, sőt finoman ironikus, subjectív tekintetével nézzük és véljük magunk is látni mindazt, amit ő látott, éppen úgy, ahogy ő látta. Kitűnően világos, könnyű, kifejező stílusával minden impresszióját úgy át tudja adni az olvasónak, hogy az utóbb szinte nem is olvasmányra, hanem mint látott és hallott dolgokra emlékezik azokra vissza. Külön-külön könyvben is megjelent skandináviai élményein s Szentpétervárott töltött három heti művészi szereplésének s a cári házaspárral és udvarukkal való megismerkedésének leírásán kívül, az önéletrajzába szőtt utazásainak vázolásai is mind kiválóan érdekesek s valamennyiből melegen és fényesen árad ki a magasabbrendű művészléleknek passzionátus kedve a boldog úti kalandozáshoz.

Rokon ehhez a nagy kedvteléshez az a mély vonzódás, mely gróf Zichy Gézá-t változatos életén át a színházhoz és a színpadhoz fűzte. Színház-intendánsi és színirodalmi működésének sikereit és kelletlenségeit egyaránt fensőbbeséges derűvel fogadta el, mint természetes járulékait a neki kedves színi világgal való benső érintkezésnek. Intendánsi, nem csupa kedves tapasztalatai után, önéletrajzában oly bölcs, oly találó, oly fényesen ironikus és mégis annyira szeretetteljes paradox-igazságokat mond oda a színi világ érdekes és érdemes, de nem egyenletesen békés és szeszélyes hűségű népeinek, hogy ezekért a remek sorokért megérdemli mindazok posthumus hála-ját is, akik az élő intendánsok részére csak tövisből vetnek rózsaaágyat.

Színpadi művei, egy kora ifjúságában irt s Kolozsvárt előadott „A phrenolog“ című vigjáték s egy a budapesti nemzeti színházban „A szerelem harca“ címmel 1876-ban színrekerült szintén ifjúkori drámája kivételével operák, melyeknek zenéjét szintén ő maga szerzette. Ezek a budapesti

magyar királyi Operaházban kerültek színre, nagy közönséget vonzottak és sikert arattak. Zeneértők szerint különösen a „Roland mester“ című kiválóan értékes alkotás, melyben a szöveg erős drámaiságát a zene teljesen kifejezésre juttatja. A „Gemma“ című, melyet a költő-szerző tánckölteménynek nevez, finom és bájos kompozíció. Szövege magábanvéve is zenél s mélyen átértett irodalmi mű. A közönség legzajosabb tetszését azonban a Zichy-operák közül az először 1905-ben előadott „Nemo“ című opera nyerte meg. Ez középső önálló darabja egy nagyszabású opera-tetralógiának, melynek hősies hazafias tárgyát a költő Rákóczi Ferenc szabadságharcai köréből vette. Még ma is emelkednek panaszos hangok a közönség részéről amiatt, hogy az operaház még ezt a hatásos magyar dalművet sem tartja többé műsoron.

Gróf Zichy Géza sokoldalú irodalmi s zenei alkotásainak már ez a futólagos szemléje is, noha távol van a teljességtől, olyan rendkívül termékeny szellemre vall, melynek önmagát kinyilatkoztató kedve és kifejező képessége egyaránt lankadatlanul erős és üde. Ez annál méltóbb csodálatunkra, mert hiszen a geniális félkezű gróf nem volt íróasztalához szegezett, minden erejét irodalmi alkotásokra koncentrált *ex professo* író és szerző. Ő ezenkívül világjáró nagy zongoraművész s még ezenfelül nagy életet élő nagyrangú úr és világfí is volt, aki a magas társadalmi kiválóságokra rárótt altruisztikus közszereplések és közkötelességek nyűgei és terhei alól sem bújt ki, hanem nagylelkűen vállalta azokat s odaadóan, lelkiismeretesen reprezentált, dolgozott, vesződött, hogy a köznek hasznára legyen.

Valahol csak jót tehetett, szívesen tette meg. Valahol csak lendíthetett valamely irodalmi, zenei, társadalmi, hazafias vagy emberséges mozgalmon, kedves készséggel lendített. De sokkal emelkedettebb érzésű úr, sokkal eszesebb és tapasztaltabb emberismerő volt, semhogy önzetlen fáradozásaiért hála számított volna.

*

Ime, a nagyrebecsülés, a szeretet és a kegyelet gondosságával igyekeztem elhúnyt tiszteleti társunknak, gróf Zichy Gézának életét, munkálkodását és hatását, akadémiai

szabályainknak megfelelően, behatóan méltatni. Méltatásom csak szerény, részletező visszhangja annak a nagy méltányságnak, melyben gróf Zichy Gézáat kiváló egyéni tulajdonságaiért, talentumaiért és munkáiért Akadémiánk részesítette, midőn 1911-ben tiszteleti taggá választotta meg, mint olyan tudománypártoló hazafit és jeles író, kinek megnyerése az Akadémiának díszére és javára vál.

Gróf Zichy Géza tudománypártoló hazafias tevékenysége főképen a magyar zenei közműveltség előmozdításában és emelésében volt kiváló és szembetűnő. Európai hírű zeneszerzői és művészi érdemein felül bizonyosság volt erre az a magas színvonalú és következetes zenésznevelő munkálkodása, melyet mint a budapesti Zenede elnöke, rendkívüli tehetségével, tudásával és tekintélyével évtizedek során fejtett ki. Írói és költői jelességét pedig, már a művelt magyar olvasó közönségen kívül a Kisfaludy- és a Petőfi-Társaság is elismerte volt, midőn őt rendes tagjai sorába mindjárt ifjúkori irodalmi sikerei után felvette. Így Akadémiánk már többszörösen megkoszorúzott költő fejére tette legnagyobb elismerésének babérmagjának, gróf Zichy Géza tiszteleti taggá választásával.

Ez az ideális láthatatlan koszorú, mely realiter még csak jelképezve sincs, a szellemnek adatik kitüntetésül. A szellem nem hal meg s ez az ideális koszorú nem hervad le fejről soha. A császárok, királyok s egyéb államfők adományozta sok, drágakövektől tündöklő arany s ezüst rendjelei, melyekkel méltán tüntették ki a nagy magyar művész grófot, csak az élő kitűnőségek szemmel látható reális díszei. Azok nem ragyognak át a koporsó fedelén, sem a kripta márvánkövén.

Én, mialatt gróf Zichy Géza gyönyörű életének megirt emlékeibe s igaz költészetének szépségeibe mélyedtem el, s mikor fel-felcsendült bennem zenedalainak egy-egy bájos melódia-töredéke, mindig szentül úgy éreztem, hogy nemes, halhatatlan szellemalakja láthatatlan és hervadhatatlan koszorúval fején jelen van és nyájasan körül leng engemet. S ha ezt a kedves ábrándomat el akarta űzni a reális prózai valóság szörnyetege, a kegyetlen kétkedés, akkor mindig meg-

szólalt a lelkem mélyén gróf Zichy Gézának ez az egyik legszebb régi verse:

„Ti azt mondjátok: „Nem igaz!“
Én pedig azt, hogy: „Még lehet.“
De ami lakja szívemet,
Egy édes, boldog érzet az.
Érzéseim tiszták s valók,
Ők visznek minden úton át.
Én csillagfényben haladok
Fáradhatatlanul tovább.“

Igy látom őt; így idézem vissza és így áldom emlékezetét.

